

ДО ПРОБЛЕМИ САКРАЛЬНОГО У ТВОРЧОСТІ Т. ШЕВЧЕНКА: ЛІНГВІСТИЧНИЙ АСПЕКТ

Стаття присвячена розгляду сакрального у творчості Т. Шевченка. Простежено різні підходи до розуміння релігійно-філософських мотивів у поетичних текстах Великого Кобзаря. Встановлено, що сакральне відіграє важливу роль у міфопоетичній картині світу основоположника нової української літературної мови.

Ключові слова: сакральне, релігійно-філософські мотиви, міфопоетичне, образ Бога, Т. Шевченко.

Здобутки останніх десятиріч у царині гуманітарних та природничих наук помітно розширюють межі дослідження мови, яка розглядається не лише у тісних взаємозв'язках із мисленням, свідомістю, пізнанням, але й культурою, світоглядом. Після тривалого панування радянської атеїстичної ідеології, що виявлялося значною мірою у табуванні краєвих зразків української художньої літератури релігійно-філософської тематики, в сучасних лінгвістичних студіях розгорнулося дослідження сакрального як важливого складника індивідуально-авторських картин світу. Це, в свою чергу, зумовило актуалізацію наукового інтересу до творчості тих письменників, що залишили нам неперевершені зразки сакральних текстів. На жаль, поширений у радянські часи атеїзм, негативно впливаючи на людську свідомість, руйнуючи духовні підвалини суспільного розвитку, спричинив відсутність праці, присвячених дослідженню сакрального. Ситуація змінилася лише в останні роки ХХ ст., коли зорієнтованість на ідеї українського національного відродження стимулювала культурно-духовне життя й наукові зацікавлення сакрально-міфопоетичним.

Метою запропонованого повідомлення є розглянути роль Тараса Шевченка в об'єктивації сакрального. Необхідно зазначити, що релігійно-філософські мотиви в поезії автора частіше привертали увагу літературознавців, зокрема Л. Білецького, Ю. Івакіна, Г. Грабовича, Ю. Барабаша, О. Забужко, В. Шевчука та ін., тоді як вивчення його спадщини з лінгвістичного боку залишається актуальним. Аналіз сакрального, що виявляє духовну сутність творчості письменника, передбачає висвітлення його мовно-літературної діяльності на суспільно-історичному тлі ХІХ ст. і належить до перспективних проблем сучасного мовознавства.

Важко переоцінити історичну роль Т. Шевченка у розвитку нової української літературної мови. Найбільші заслуги його, за словами Д. Чижевського, полягають у „переході від мовної традиції Котляревського, тобто травестії, з одностороннім добором слів із забарвленням якоїсь незвичайності: вульгаризму, комічності, рідкості і т. под., до утворення нової мови, нормалізованої та придатної для серйозних поетичних гатунків, для вислову почувань і думок „повної нації” [9, 457]. На думку І. Огієнка, він став поетом, який „духом і тілом пов'язаний з українським народом,.. тому уся тематика його творів – народна, українська, як і народна мова його творів” [5, 287].

Майже століття у нашому шевченкознавстві спостерігалася тенденція табування теми авторської інтерпретації біблійних образів або наголошувалось на суспільній умотивованості та революційному спрямуванні шевченківських наслідувань Біблії, а самого поета тривалий час намагалися представити матеріалістом і атеїстом. Подібні думки більшою або меншою мірою висловлювали і такий поважний дослідник, як І. Айзеншток, і досить далекий від кон'юктурності Ю. Івакін, і голова редакційної колегії одного із видань повного зібрання творів поета Є. Кирилук та ін. Отож, в українській науковій парадигмі тривалий час панувала необґрунтована теза про несумісність революційної тематики поезій Т. Шевченка і впливу на них біблійних текстів або ж інтерпретація релігійних мотивів у поетичній творчості базувалась на визнанні їх умотивованості світоглядними чинниками, що панували в суспільстві, у якому жив і творив поет. На нашу думку, більш слушним є висновок одного із сучасних дослідників поетової спадщини М. Павлюка про те, що „в очах Шевченка та його читачів біблійна форма покликана була не стільки приховувати, як підкріплювати актуальну суспільну спрямованість його поезії високим авторитетом Святого Письма” [6, 64]. Та й чи могло бути інакше, зважаючи на те, що з часу прийняття християнства Біблія відіграла важливу роль у формуванні й становленні української національної культури.

Сьогодні, досліджуючи релігійний аспект, одні науковці обирають полемічний ракурс та обстоюють погляд на Шевченка як поета, що сповідує євангельський ідеал братолюбства, прагнучи тим самим спростувати постулат радянського шевченкознавства про „войовничий атеїзм” автора „Неофітів” і „Марії” (В. Барка); інші вивчають шевченківські тексти, зіставляючи їх з тими чи іншими місцями зі Святого Письма (В. Пахаренко); дехто вписує його релігійні уявлен-

ня в контекст багатовікової християнської традиції (Є. Сверстюк) або розглядає шевченківський християнізм у категоріях сучасних міфологічних шкіл (Г. Грабович), подекуди із „корегуванням” християнського міфу за рахунок поганських інтерференцій (В. Діброва). Есхатологічні візії поета дослідники аналізують також у типологічному плані, порівнюючи їх, наприклад, із мотивами розп’яття та воскресіння в художника Н. Ге (Ю. Шерех) або з „протоекзистенціалізмом” (О. Забужко).

Зважаючи на сакральний первень Шевченкової поезії, дослідники прагнуть віднайти те, що споріднює його творчість із релігійно-теологічними особливостями текстів барокових письменників. Так, Л. Ушкалов барокові корені вбачає у перейнятості шевченківської поезії молитовним ладом, в ідеї „наслідування Христа”, розробці Марійної тематики і т. ін.: є підстави стверджувати, що питома житійний погляд письменника підтверджують образи Гонти – „мученика праведного”, Яна Гуса – „мученика святого”, покритки – „великомучениці”, сестри – „многострадалиці святої” та под. [8, 200].

Водночас звернення до християнських істин умотивовується також природою романтичного типу мислення, сакральний аспект якого виникає закономірно внаслідок примату сердечної рецепції в системі романтизму. Досліджуючи романтичний культ дідизни, Т. Бовсунівська зауважує, що він виявляє три основні лінії вираження: 1) козаччина, 2) слов’янська давнина, 3) христологія. Їхня єдність зумовлена поліфункціональністю єдиного серця нації. Спроби синтезувати в образах усі три площини розгортання народного історичного життя знаходимо у багатьох поетів-романтиків, у тому числі й Т. Шевченка. Апогеєм романтизованого культу християнської дідизни можна вважати поему „Неофіти” [2, 82]. Усе це дає підстави зробити висновок, що об’єктивацію сакрального у творчості Т. Шевченка значною мірою зумовлюють традиції української літератури бароко і романтизму.

Значно ширше релігійне у творах Кобзаря тлумачить І. Огієнко. Виходячи з того, що українській народній мові, яка відбиває дух думання народу, притаманна риса релігійності, дослідник відповідно визначає стиль поетових творів: „Релігійний стиль – це спосіб думання самого Шевченка, часто розмови самого з собою, цебто думання й розмови самої душі автора”. Причому, на думку І. Огієнка, „Шевченків світогляд широко релігійний”, „усі дійові особи його творів – релігійні”, „нерелігійних типів він не подав ані одного” [5, 169]. Згаданий стиль, у розумінні митрополита Іларіона, є власне народним, всеукраїнським. Тому коли ми стверджуємо, що Шевченко – народний поет, то маємо на увазі щирий релігійний стиль усіх його творів, бо ним він глибоко правдиво передав найважливішу рису українського народу і його мови – релігійність. Для І. Огієнка поняття релігійного і народного, вжиті стосовно поетового стилю, його мови, є синонімічними. Особливо вражають своєю образністю епітети, за допомогою яких дослідник характеризує Шевченкову мову, на зразок: „богобійна, лагідна і тиха”, „релігійна і народна”, „найпростіша, найясніша і неповторна”, „мелодійна і народнопоетична”, „чесотна і душевна” та ін., наприклад: „Мова Шевченкова – чисто чесотна, душевна, лагідна, релігійна. І вона була такою всі 24 роки творчості поета (1837-1861)” [5, 170].

Часто дослідники поетової спадщини релігійність Т. Шевченка пов’язують із поширеним уживанням таких лексем, як *Бог, Божий, Господь, Господній, Христос, Христів* та под., засвідчуючи це певними кількісними даними (І. Огієнко, Ю. Шевельов, Ю. Дядищева-Росовецька). Так, за підрахунками Ю. Шевельова, лише у російських текстах поета слів „Божеських” ужито 1398 [10, 211]. Але більш правомірним у цьому плані є твердження Г. Грабовича про те, що „Шевченка можна назвати релігійним поетом не просто тому, що велика частина його творів тематично пов’язана з Біблією, і не тому, що він часто звертається до Бога (насправді він часто сперечається і не погоджується з Ним), а завдяки глибинним структурам поетового мислення” [3, 182].

Об’єктивацію сакрального у Шевченкових творах О. Забужко пояснює тим, що Шевченко був „розп’ятим” на перетині двох антагоністичних течій – офіційно-церковної та „стихійно-народної” релігійності [4, 29].

Розглядаючи Т. Шевченка як „творця релігійної поезії” (В. Барка), неможливо обминути його російськомовні твори. Ставлення поета до російської мови було далеко не однозначним. З одного боку, він усвідомлював можливість асимілятивного впливу російської мовно-культурної атмосфери на його творче „я” і розумів, що лише словесна творчість рідною мовою є запорукою живого діалогічного спілкування зі своїм народом. З іншого – упродовж свого життя неодноразово звертався до російської культури (мови), активне зацікавлення якою спричиняла велика потреба пізнання. Як істинно талановитий митець, Т. Шевченко створив такі поетичні російськомовні шедеври, як поеми „Слепая”, „Тризна” та деякі ін., в яких, проте, залишився українським письменником, що опрацьовує українські теми, виводить типові національні характери. Та передусім сильними в його російськомовних творах були сакральні мотиви, вираження релігійних почуттів українського народу. Зауважимо, що тотожність поета із Христом, на думку Г. Грабовича, „мають, найсильніше виявляється в „Тризні” [3, 183].

Релігійність творчості Т. Шевченка часто вбачають у тому, що в його міфопоетичній картині світу домінує чимало сакральних образів, одним із яких виступає Бог, що є „головним двигуном життя”, „головним підметом усього” (І. Огієнко). Науковці здавна привертають увагу до неоднозначного ставлення поета до Бога. Зокрема, на суперечливі світоглядні пошуки поета-романтика вказував В. Русанівський, наголошуючи на творчому переосмисленні письменником матеріалу християнської канонічної літератури [7]. Так, амбівалентність Шевченкової оцінки Бога зумовлена всебічністю художнього інтерпретування релігійної тематики, яка в його творчості органічно пов’язана з гострими проблемами суспільного буття. Поет то по-синівському любить Бога, благоговіє перед ним, усвідомлюючи його як центр Всесвіту; то, болісно реагуючи на руйнування усього святого у реальному житті, бунтує проти нього, хоча згодом розкаюється і знову з надією звертається до Господа, вбачаючи в ньому силу, здатну воскресити Україну, захистити її народ. Поет, прагнучи наблизити Бога до людей, зробити його зрозумілим, звертається до образу Ісуса Христа – Боголюдини.

На „непрості” стосунки Т. Шевченка з Богом указує і Г. Грабович: „З одного боку, Шевченко має ознаки пророка, який часто говорить до свого народу від імені і голосом Бога. З другого боку, він, очевидно, зливається з Христом, архетипом Спасителя, Божим агнцем, який спокутує всі гріхи людства” [3, 182].

Подібна амбівалентність у творах письменника характерна й для інших сакральних образів, наприклад, Марії як Божої Матері чи постатей пророків Ісайї, Осії, Іеремії та ін. Т. Шевченка нерідко звинувачували у вільному потрактуванні образу Діви Марії. Проте ґрунтовний аналіз текстів поем „Неофіти”, „Марія” та ін. підтверджує, що поет не мав жодного наміру дискредитувати образ Богородиці, сповнений благоговіння і любові. Прагнення акцентувати риси земного буття однієї з Божественних Осіб зумовлене бажанням зробити Богоматір більш зрозумілою, близькою для людей, позбавити її містичного ореолу.

Хоча вся Шевченкова творчість пройнята релігійною духовністю, науковці, що досліджують цей аспект, постійно прагнуть визначити саме ті твори, які найповніше репрезентують сакральну тематику. Відтак, найчастіше акцент роблять на поемах „Давидові Псалми”, „Неофіти”, „Марія”, „Єретик”, „Москалева криниця”. До них зараховують й такі, як: „Відьма”, „Варнак”, „Княжна”, „Титарівна”, „Сон” та ін. Одним із кращих зразків, що засвідчує дохристиянські міфопоетичні уявлення українського етносу, є поема „Причинна”, передусім як репрезентант сакрально-хтонічного. Загалом, якщо говорити про „Кобзар”, то „релігійний стиль у ньому огнем палає, бо огнем палає й Шевченкова душа!” [5, 169].

Незважаючи на різні оцінки релігійного сакрального у творчості поета, погоджуємося з І. Бетко, що „саме Шевченко став першим українським митцем, який художньо неперевершено осмислив історію свого народу у високому контексті Святого Письма”, а тому з його творами „пов’язується один із найважливіших етапів у ході історичного розвитку української релігійно-філософської поезії” [1, 112].

Отже, в історію української мови Т. Шевченко увійшов насамперед як творець нової української літературної мови. Секрет невмирущості його творів значною мірою криється в лінгвальній поетиці, що ґрунтується на багатстві й розмаїтті виражальних засобів народної мови, фольклору, інших слов’янських і неслов’янських літературних зразків, зокрема античної і біблійної міфології, давнього українського літописання тощо. Тож цілком справедливо „Кобзар” поета, в якому „змальована вся Україна, весь український народ” [5, 171], ставлять в один ряд зі Святим Письмом та кваліфікують як „українське Євангеліє, Євангеліє від Шевченка”.

Щодо Шевченкового стилю, то слушною є думка І. Огієнка, який зазначав: „Ніхто з наших письменників, ні до Шевченка, ні по ньому, не писав таким справді виразним релігійним стилем, в якому кожна рисочка, кожне слово не суперечить честности думання. Я б сказав, що в світовій літературі ніхто з світських письменників не перевищив Шевченкового релігійного стилю й змісту, ... він – ознака Шевченкового думання від початку його писань до могили” [5, 165].

Сьогодні, святкуючи двохсотліття з дня народження Великого Кобзаря, можна зробити висновки, що його поетичне слово, відбиваючи тисячолітню культуру, традиції, насичене сакральною силою, здатне потужно впливати на духовність українського народу, його національну свідомість.

Запропоноване повідомлення, присвячене розгляду релігійного в художній спадщині Т. Шевченка, відкриває нові перспективи в його поглибленому мовознавчому студіюванні, зокрема в дослідженні сакрального як лінгвально об’єктивованого ментального феномена.

Список використаних джерел

1. Бетко І. Українська релігійно-філософська поезія. Етапи розвитку / Бетко І. – Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2003. – 240 с.
2. Бовсунівська Т. Історія української естетики першої половини ХІХ ст. / Бовсунівська Т. – К.: Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2001. – 344 с.

3. Грабович Г. Поет як міфотворець. Семантика символів у творчості Тараса Шевченка / Грабович Г. – К.: Критика, 1998. – 206 с.
4. Забужко О.С. Шевченків міф України. Спроба філософського аналізу / Забужко О.С. – К.: Абрис, 1997. – 142 с.
5. Огієнко І. Тарас Шевченко / Огієнко І. / [упоряд., авт. передмови і коментарів М.С. Тимошик]. – К.: Наша культура і наука, 2003. – 432 с.
6. Павлюк М.М. Інтерпретація Псалтиря в поезії Т. Шевченка / М.М. Павлюк // Українська література в системі літератур Європи і Америки (XIX – XXст.). – К., 1997. – С. 63-95.
7. Русанівський В.М. У слові – вічність: мова творів Т.Г. Шевченка / Русанівський В.М. – К.: Наук. думка, 2002. – 240 с.
8. Ушкалов Л. Есеї про українське бароко / Ушкалов Л. – К.: Факт – Наш час, 2006. – 284 с. – (Серія „Висока полиця”).
9. Чижевський Д.І. Історія української літератури (від початків до доби реалізму) / Чижевський Д.І. – Тернопіль: МПП „Презент”, за участю ТОВ „Феміна”, 1994. – 480 с.
10. Шерех Ю. Пороги і Запоріжжя. Література. Мистецтво. Ідеологія: у 3-х т. / Шерех Ю. – Харків: Фоліо, 1998. – Т. 3. – 431 с. – (Українська література ХХ століття).

Summary. The article deals with the sacred in the works of T. Shevchenko. Different approaches to the understanding of the religious and philosophical motives in Great Kobzar's poetic texts are traced. It has been found that sacred plays an important role in the mythopoetic picture of the world of the founder of modern Ukrainian language.

Keywords: sacred, religious and philosophical motives, mythopoetic, the image of God, T. Shevchenko.

УДК 070 (477. 84) «1989/1991”

О.К. Вільчинський

ЗМІНИ ОЦІННОСТІ, ПАСИВІЗАЦІЯ ТА РЕАКТУАЛІЗАЦІЯ ЛЕКСИЧНИХ ОДИНИЦЬ У МОВІ ДРУКОВАНИХ ЗМІ ТЕРНОПІЛЬЩИНИ В ПЕРІОД СУСПІЛЬНИХ ЗМІН (1989 – 1991 РР.)

Статтю присвячено розгляду лексики газетних текстів, зміни оцінності, пасивізації та реактуалізації лексичних одиниць у мовній практиці друкованих ЗМІ Тернопільщини кінця 1980-х – початку 1990 років.

Ключові слова: категорія оцінності, пасивізація, реактуалізація, стилістична маркованість слова, інтертекстуальні елементи.

Дослідження закономірностей та особливостей функціонування оцінних засобів у газетних текстах становить значний інтерес як у плані теорії ефективної соціальної комунікації, так і з погляду поглибленого розуміння оцінної семантики. Важливим аспектом аналізу лексичних одиниць як засобів посилення експресивності висловлювань у друкованих ЗМІ Тернопільщини періоду кінця 1980-х – початку 1990-х рр. є невіддільність оцінки від прагматики газетних текстів, від соціально орієнтованої функції їх впливу на адресатів. Привертає увагу дослідників і насиченість цих публікацій словесними символами – виразниками української національної ментальності, а також усунування назв-ідеологем радянської доби чи наповнення їх негативною конотацією, вживання позалітературної лексики – жаргонізмів, лайливих слів, діалектизмів тощо.

Метою запропонованої статті є аналіз зміни оцінності, пасивізації та реактуалізації лексичних одиниць у мовній практиці друкованих ЗМІ Тернопільщини кінця 1980-х – початку 1990 років.

Широко розповсюджене розуміння оцінки як суспільно закріпленого ставлення носіїв мови до позамовного об'єкта й до мовних фактів і тексту виявляється недостатньо аргументованим при вивченні оцінних засобів у пресі. Оцінність, яка реалізується в газеті, спрямована на розміщення певних об'єктів, ознак у “картині світу” на оцінній шкалі відповідно до оцінних орієнтацій комунікатів, об'єднаних національною чи соціально-груповою належністю. Водночас прагматична оцінка пов'язується із конотацією, що розглядається як семантичний елемент, який виражає емоційно-оцінне і стилістично марковане ставлення суб'єкта мовлення до дійсності.